

Ὅλα τὰ ἄλλα σχολεῖα ὄφειλον νὰ λειτουργοῦν κατὰ τὸ ὑπόδειγμα ἐκείνων, ἀπέφευγον δὲ μάλιστα καὶ νὰ προσλαμβάνουν ἀνθρώπους, μὴ διελθόντας διὰ τῶν σχολείων αὐτῶν. Αἱ τοιαῦται διατάξεις δεικνύουν πόσον ἡ Κυβέρνησις ἀναμιγνύεται εἰς ταῦτα· ὑπο τοιούτους δὲ περιορισμοὺς ἀδύνατον κάτι καλὸν νὰ προκίψη. Συνήθως βεβαίως φαντάζονται, ὅτι τὰ πειράματα οὐδόλως εἶναι ἀναγκαῖα ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀγωγὴν, καὶ ὅτι θὰ ἡδυνάμεθα διὰ τοῦ λογικοῦ καὶ μόνον νὰ κρίνωμεν, εἴαν προᾶγμά τι θὰ εἶναι ἢ ὄχι καλόν. Πολὺ ὁμῶς πλανῶνται ὡς πρὸς τοῦτο· ἡ δὲ πείρα μᾶς διδάσκει ὅτι συχνάκις αἱ ἀπόπειράί μας εἶχον ἐντελῶς ἀντίθετα τῶν προσδοκωμένων ἀποτελέσματα. Βλέπομεν ὅθεν ὅτι, τοῦ πειράματος ἀπαραιτήτου ὄντος, οὐδεμία γενεὰ ἀνθρώπων δύναται πλήρες νὰ χαράξῃ σχέδιον ἀγωγῆς. Ἡ μόνη πειραματικὴ σχολή, ἣτις τρόπον τινὰ ἤρχισε νέαν νὰ χαράσῃ ὁδόν, ἦτο τὸ Ἰνστιτούτον τοῦ Ντεσσάου (¹). Παρὰ τὰ πολλὰ σφάλματα, τὰ ὁποῖα θὰ ἡδυνάμεθα νὰ τοῦ κατηγορήσωμεν, σφάλματα εἰς πάσας ἀνεξαιρέτως τὰς ἀποπείρας ἀπαντῶντα, ὀφείλομεν ν' ἀναγνωρίσωμεν εἰς αὐτὸ τὴν δόξαν ὅτι πολλὰς ἔκτοτε νέας ἐνέπνευσε προσπάθειάς. Ἦτο κατὰ τινὰ τρόπον ἡ μόνη σχολή, ἐν τῇ ὁποῖα οἱ διδάσκαλοι εἶχον τὴν ἐλευθερίαν νὰ ἐργάζωνται κατ' ἰδίας αὐτῶν μεθόδους καὶ προγράμματα καὶ ὅπου εὗρισκοντο ἐν ἐπικοινωνίᾳ τόσον μεταξύ των ὅσον καὶ μεθ' ὅλων τῶν ἐν Γερμανίᾳ σοφῶν.

(¹) Dessau, πρωτεύουσα τοῦ δουκάτου Anhalt-Dessau, ὅπου ὁ Basedow ἵδρυσε κατὰ τὸ 1774 σχολεῖον πρότυπον ὑπὸ τὸν τίτλον *Φιλανθρωπινόν*.

21. Ἡ ἀγωγή περιλαμβάνει τὴν περίθαλψιν καὶ τὴν μόρφωσιν. Αὕτη εἶναι α) ἀρνητικὴ, ἢ πειθαρχία, ἣτις ἀπλῶς ἀποτρέπει τὰ σφάλματα· καὶ β) θετικὴ, ἢ ἐκπαίδευσις καὶ καθοδήγησις, ἀνήκουσα κατὰ ταῦτα εἰς τὴν μόρφωσιν. Καθοδήγησις εἶναι ἡ χειραγώγησις ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τῶν δεδιδασκέντων. Ἐκ τούτου ἡ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ καθηγητοῦ, ὅστις εἶναι διδάσκαλος, καὶ τοῦ παιδαγωγοῦ, ὅστις εἶναι ὁδηγός. Ὁ μὲν διδάσκει μόνον διὰ τὸ σχολεῖον, ὁ ἄλλος διὰ τὴν ζωὴν.

22. Ἡ ἀγωγή εἶναι ἰδιωτικὴ ἢ δημοσία. Ἡ τελευταία αὕτη μόνον εἰς τὴν διδασκαλίαν⁽¹⁾ ἀναφέρεται, δύναται δὲ νὰ παραμείνη πάντοτε δημοσία. Ἡ ἐφαρμογὴ τῶν παραγγελμάτων ἐπαφίεται εἰς τὴν πρώτην. Πλήρης δημοσία ἐκπαίδευσις εἶναι ἡ ἐνοῦσα ἀμφότερα ταῦτα, τὴν τε παιδεῖαν καὶ τὴν ἠθικὴν διάπλασιν. Σκοπὸς αὐτῆς εἶναι νὰ προκαλέσῃ καλὴν ἰδιωτικὴν ἀγωγήν. Τὸ σχολεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον γίνεται τοῦτο, καλεῖται ἐκπαιδευτικὸν ἰνστιτούτον. Τὰ τοιαῦτα ἰδρύματα δὲν εἶναι πολλά, ὁ δ' ἀριθμὸς τῶν ἐν αὐτοῖς μαθητῶν δὲν δύναται νὰ εἶναι μέγας, διότι εἶναι δαπανηρότατα· ἀπλῶς καὶ μόνον ἡ ἴδρυσίς των ἀπαιτεῖ μεγάλας δαπάνας. Μὲ τὰ ἰνστιτούτα ταῦτα συμβαίνει ὅ,τι καὶ μὲ τὰ ὄπλοστάσια ἢ τὰ νοσοκομεῖα. Τὰ ἀπαιτούμενα οἰκοδομήματα καὶ οἱ μισθοὶ τῶν διευθυντῶν, ἐπιτηρητῶν καὶ ὑπηρετῶν ἀπορροφοῦν ἤδη τὸ ἥμισυ τῶν πρὸς τοῦτο διατιθεμένων χρημάτων, εἶναι δὲ ἀποδεδειγμένον, ὅτι, ἐὰν τὰ χρήματα ταῦτα ἀπεστέλλοντο εἰς τὰς οἰκίας τῶν πτωχῶν,

(1) Information· ὁ Κάντιος δὲν τηρεῖ σταθερὰν ὀρολογίαν.

θὰ ἐβελτιώνετο σημαντικῶς ἢ κατάστασις των. Ὡς ἐκ τούτου ἄλλωστε μόνον τὰ τέκνα τῶν πλουσίων θὰ ἠδύναντο νὰ σταλοῦν εἰς τοιούτου εἴδους ἐκπαιδευτήρια.

23. Ὁ σκοπὸς τῶν τοιούτων δημοσίων ἰνστιτούτων εἶναι : ἡ τελειοποίησις τῆς οἰκιακῆς ἀγωγῆς. Μόνον ἐὰν οἱ γονεῖς, ἢ οἱ βοηθοῦντες αὐτοὺς ἐν τῇ ἀνατροφῇ τῶν τέκνων των ἐτύγχανον οἱ ἴδιοι καλῆς ἀνατροφῆς, θὰ ἦτο πλέον περιττὴ ἢ δαπάνη τῶν δημοσίων ἰνστιτούτων. Πρὸς αὐτοὺς πρέπει νὰ στραφῶσιν αἱ προσπάθειαι καὶ νὰ μορφωθῶσι παράγοντες, ἐξ ὧν εἶτα ν' ἀναπηδήσῃ ἡ καλὴ οἰκιακὴ ἀγωγή.

24. Τὴν ἰδιωτικὴν ἀγωγὴν ἐπιμελοῦνται ἢ αὐτοὶ οἱ γονεῖς ἢ ὅταν τυχὸν οὗτοι δὲν ἔχουν τὸν χρόνον, τὴν ἰκανότητα ἢ καὶ καμμίαν πρὸς τοῦτο ὄρεξιν, ἄλλα πρόσωπα, ἔμμισθοι βοηθοί. Ἄλλ' ἢ διὰ τῶν βοηθῶν ἀγωγή αὕτη παρουσιάζει τὸ μέγα τοῦτο μειονέκτημα, ὅτι ἡ ἐξουσία κατανέμεται μεταξὺ τῶν γονέων καὶ τῶν παιδαγωγῶν αὐτῶν. Τὸ παιδίον ὀφείλει νὰ συμμορφοῦται πρὸς τὰ παραγγέλματα τοῦ παιδαγωγοῦ, ἀλλὰ καὶ ν' ἀκολουθῇ τὰς ἰδιοτροπίας τῶν γονέων. Εἰς τοιούτου εἴδους ἀγωγὴν ἀναγκαῖον εἶναι νὰ παραιτοῦνται οἱ γονεῖς ἐντελῶς τῆς ἐξουσίας αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ παιδαγωγοῦ.

25. Μέχρι ποίου ὅμως σημείου ἡ ἰδιωτικὴ ἐκπαίδευσις εἶναι προτιμότερα τῆς δημοσίας ἢ ἡ τελευταία αὕτη ἐκείνης; Γενικῶς ἐν τούτοις φαίνεται ὅτι ἡ δημοσία ἐκπαίδευσις εἶναι καλυτέρα τῆς οἰκιακῆς ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὴν ἰκανότητα, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸν χαρακτῆρα τοῦ πολίτου. Ἡ οἰκιακὴ ἀγωγή συχνάκις οὐδόλως ἀποτρέπει τὰ οἰκογενειακὰ ἐλαττώματα, ἀλλ' ἀπεναντίας εὐνοεῖ αὐτά.

26. Ἐπὶ πόσον ὅμως χρόνον ὀφείλει νὰ διαρκέσῃ ἡ ἐκπαίδευσις ; Μέχρι τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν μόνη ἡ φύσις ὥρισε νὰ διευθύνῃ ὁ ἄνθρωπος ἑαυτόν, μόνος, καθ' ἣν τὸ φυλετικὸν ἐνστικτὸν ἀναπτύσσεται παρ' αὐτῶ, καθ' ἣν δύναται ὁ ἴδιος νὰ γίνῃ πατήρ καὶ ν' ἀναλάβῃ τὴν διατροφήν ἄλλων, δηλαδὴ μέχρι τοῦ δεκάτου ἔκτου ἔτους περίπου. Μετὰ τὸν χρόνον αὐτὸν δυνάμεθα βοηθητικῶς νὰ μεταχειριζώμεθα τὴν παιδεῖαν καὶ μυστικὴν νὰ ἐπιβάλλωμεν πειθαρχίαν, ἀλλ' οὐχὶ πλέον κανονικὴν ἐκπαίδευσιν.

27. Ἡ πρώτη ἐποχὴ τοῦ μαθητοῦ εἶναι ἐκείνη, καθ' ἣν οὗτος ὀφείλει νὰ ἐπιδείξῃ ὑποταγὴν καὶ θετικὴν ὑπακοήν· ἡ ἄλλη, ἐκείνη καθ' ἣν ἐπιτρέπεται ἤδη εἰς αὐτὸν νὰ κάμῃ χρῆσιν, ἀλλ' ὑπὸ ὠρισμένους κανόνας, τῆς σκέψεως καὶ τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ. Κατὰ τὴν πρώτην ὑπάρχει μηχανικὴ, κατὰ τὴν δευτέραν ἠθικὴ βία (¹).

28. Ἡ ὑποταγὴ τοῦ μαθητοῦ εἶνε ἡ **θετικὴ**, καθόσον οὗτος ὀφείλει νὰ πράττῃ ὅ,τι παραγγέλλεται εἰς αὐτόν, διότι δὲν δύναται νὰ κρίνῃ ἀφ' ἑαυτοῦ, μόνη δὲ ἡ ἱκανότης τῆς μιμήσεως ὑφίσταται ἔτι ἐν αὐτῶ, ἡ **ἀρνητικὴ** καθόσον ὀφείλει νὰ πράττῃ ὅ,τι θέλουν οἱ ἄλλοι, εἰάν θέλῃ νὰ κάμουν καὶ αὐτοὶ κάτι εὐχάριστον δι' αὐτόν. Ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει κινδυνεύει νὰ τιμωρηθῇ, ἐν τῇ δευτέρᾳ νὰ μὴ ἐπιτύχῃ τὸ ποιούμενον· ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ, ἂν καὶ δύναται ἤδη νὰ σκέπτεται, ἐξαρτᾶται ἀκόμη ἀπὸ τὴν διάθεσίν του πρὸς διασκέδασιν.

¹ Εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Rink ἡ παράγραφος αὕτη εὐρίσκειται μετὰ τὴν παράγραφον 21.

29. Ἐν τῶν μεγαλυτέρων προβλημάτων τῆς παιδείας εἶναι νὰ συμβιβάσωμεν τὴν εἰς τὸ κράτος τῶν νόμων ὑποταγὴν πρὸς τὴν ἰκανότητα τῆς ἀσκήσεως τῆς ἐλευθερίας, καθόσον ὁ περιορισμὸς εἶναι ἀναγκαῖος! Ἀλλὰ πῶς νὰ καλλιεργήσω τὴν ἐλευθερίαν ἐν τῷ περιορισμῷ; Ὅφείλω νὰ συνηθίσω τὸν μαθητὴν μου νὰ ἀνέχεται περιορισμὸν τῆς ἐλευθερίας του αὐτῆς. Ἄνευ τούτου τὰ πάντα εἶναι ἀπλοῦς μηχανισμός, ὃ δὲ μὴ τυχόν ἐκπαιδεύσεως δὲν γνωρίζει νὰ μεταχειρίζεται τὴν ἐλευθερίαν του. Δέον ἐνωρὶς νὰ αἰσθανθῆ τὴν ἀναπότρεπτον ἀντίστασιν τῆς κοινω- νίας, ἵνα γνωρίσῃ πόσον δύσκολον εἶναι νὰ συντηρῆ ἑαυτὸν νὰ ὑπομένῃ τὰς στερήσεις καὶ νὰ καταστῆ ἄξιος νὰ εἶναι ἀνεξάρτητος.

30. Πρὸς τοῦτο ὀφείλομεν νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν μας τὰ ἑξῆς: α) ὅτι ὀφείλομεν, ἀπὸ τῆς πρώτης παιδικῆς ἡλικίας, ν' ἀφήσωμεν τὸ παιδίον καθ' ὅλα ἐλεύθερον (ἐκτὸς ἐὰν πρόκειται νὰ βλάβῃ τὸν ἑαυτόν του, ὅπως π. χ. ὅταν πιάσῃ ἓνα κοπτερὸ μαχαῖρι), ἐφ' ὅσον ὅμως τοῦτο δὲν ἀντιτίθεται εἰς τὴν ἐλευθερίαν ἄλλων, ὅπως π. χ. ὅταν κραυγάζῃ, ἢ ὅταν ἡ χαρὰ του ἐκδηλοῦται θορυβωδῶς, παρενοχλοῦσα τοὺς ἄλλους, β) πρέπει νὰ ὑποδείξωμεν εἰς αὐτό, ὅτι δὲν δύναται νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ του δι' ἄλλου μέσου παρὰ μόνον μὴ παρεμβάλλον ἐμπόδια εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ σκοποῦ τῶν ἄλλων, ὅτι π. χ. οὐδεμίαν θὰ τοῦ παρέξωμεν εὐχαρίστησιν, ἐὰν δὲν κάμνῃ, ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἡμεῖς θέλομεν, ὅτι ὀφείλει νὰ ἐκπαιδεύεται κλπ. γ) πρέπει νὰ καταδείξωμεν εἰς αὐτό, ὅτι οἱ περιορισμοί, τοὺς ὁποίους τοῦ ἐπιβάλλομεν, χρησιμεύουν διὰ νὰ μάθῃ νὰ μεταχειρίζεται τὴν ἰδίαν αὐ-

τοῦ ἐλευθερίαν, ὅτι τὸ ἐκπαιδευόμενον, διὰ νὰ δυνηθῆ οὕτω νὰ καταστῆ τέλος ἐλεύθερον, διὰ νὰ δυνηθῆ δηλαδή, νὰ μὴ ἔχη πλέον ἀνάγκην τῶν φροντίδων τῶν ἄλλων. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἔρχεται βραδύτερον. Διότι τὰ παιδιά ἀργοῦν πολὺ νὰ κάμουν τὴν σκέψιν ὅτι π. χ. βραδύτερον θὰ ἔχουν νὰ φροντίσουν μόνα τῶν διὰ τὴν συντήρησίν των. Νομίζουν ὅτι θὰ εἶναι πάντοτε ὅπως ἐν τῷ οἴκῳ τῶν γονέων των, ὅτι θὰ τρώγουν καὶ θὰ πίνουν, χωρὶς ν' ἀναγκάζονται νὰ φροντίσουν δι' αὐτό. Ἄνευ τῆς διαπαιδαγωγήσεως αὐτῆς, τὰ παιδιά, ἰδίως τὰ ἔχοντα γονεῖς πλουσίους ἢ ἡγεμόνας, θὰ παραμείνουν, ὅπως οἱ κάτοικοι τῆς Ὀταϊτῆς, καθ' ὅλην τὴν ζωὴν αὐτῶν παιδιά. Ὡς πρὸς ταῦτα εἶναι ὀφθαλμοφανῶς προτιμητέα ἢ δημοσία ἐκπαίδευσις, διότι ἐν αὐτῇ διδασκόμεθα νὰ μετροῦμεν τὰς δυνάμεις μας καὶ νὰ γνωρίζωμεν τὰ ὅρια, τὰ ὁποῖα μᾶς διαγράφουν τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων. Ἐν αὐτῇ οἱ μαθηταὶ οὐδενὸς ἀπολαύουσι προνομίου, καθόσον αἰσθάνονται πανταχόθεν ἀντίστασιν, διακρίνονται δὲ μόνον ἐφ' ὅσον διὰ τῆς ἐργασίας αὐτῶν προοδεύουσιν. Αὕτη παρέχει τὸ καλλίτερον πρότυπον τοῦ μέλλοντος πολίτου.

Μίαν ἀκόμη δέον νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν μας δυσκολίαν, ἥτις ἔγκειται εἰς τὸ νὰ προλάβωμεν τὴν γνῶσιν τῶν γενετησίων ζητημάτων, ἵν' ἀποτρέψωμεν ἑλαττώματα πρὸ τῆς εἰσόδου εἰς τὴν ἐφηβικὴν ἡλικίαν.

31. Ἡ παιδαγωγικὴ ἢ ἐπιστήμη τῆς ἀγωγῆς εἶναι ἢ **φυσικὴ** ἢ **πρακτικὴ**. **Φυσικὴ** ἀγωγή εἶναι ἐκείνη, ἥτις εἶναι κοινὴ εἰς τε τὸν ἄνθρωπον καὶ τὰ ζῶα, ἢ περίθελψις. Ἡ **πρακτικὴ** ἢ **ἠθικὴ** εἶναι

ἐκείνη, ἢ ὁποῖα ὀφείλει νὰ διαπλάσῃ τὸν ἄνθρωπον οὕτως, ὥστε νὰ δυνηθῇ νὰ ζήσῃ ὡς αὐτεξούσιον ὄν. (Πρακτικὸν ὀνομάζομεν, πᾶν ὅ,τι ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν).

Αὕτη εἶναι ἡ ἀγωγή τῆς προσωπικότητος, ἀγωγή ἐλευθέρου ὄντος, δυναμένου νὰ συντηρηθῇ ἀφ' ἑαυτοῦ, ν' ἀποτελέσῃ μέλος τῆς κοινωνίας, ἀλλὰ καὶ νὰ ἔχῃ ἰδίαν ἐσωτερικὴν ἀξίαν.

32. Ὡς ἐκ τούτου ἀποτελεῖται α) ἐκ τῆς **σχολαστικῆς μηχανικῆς** μορφώσεως, εἰς τὴν ἰκανότητα ἀποβλεπούσης, ὅθεν διδακτικῆς (διδάσκαλος)· β) ἐκ τῆς **πραγματικῆς**, εἰς τὴν σωφροσύνην ἀποβλεπούσης (παιδαγωγός)· γ) ἐκ τῆς **ἠθικῆς**, εἰς τὴν ἠθικοποίησησιν.

Ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀνάγκην τῆς **σχολαστικῆς** μορφώσεως ἢ ἐκπαιδεύσεως, ἵνα καταστῇ ἰκανὸς νὰ ἐπιτύχῃ πάντων αὐτοῦ τῶν σκοπῶν. Δίδει εἰς αὐτὸν ἀξίαν ὡς πρὸς τὸν ἴδιον ἑαυτόν του ὡς ἄτομον. Διὰ τῆς εἰς τὴν σωφροσύνην ὅμως ἀπόβλεπούσης μορφώσεως διαπλάττεται ὡς πολίτης, καθόσον ἀποκτᾷ δημοσίαν ἀξίαν. Μανθάνει δὲ δι' αὐτῆς τόσον νὰ φέρῃ πρὸς τὰς ἀπόψεις του τὴν κοινωνίαν, ὅσον καὶ νὰ συμμορφοῦται πρὸς αὐτήν. Τέλος διὰ τῆς **ἠθικῆς** μορφώσεως ἀποκτᾷ ἀξίαν ὡς πρὸς ὁλόκληρον τὸ ἀνθρώπινον γένος.

33. Ἡ σχολαστικὴ μόρφωσις ἔρχεται πρώτη κατὰ σειράν. Διότι πᾶσα σωφροσύνη προϋποθέτει ἰκανότητα. Σωφροσύνη εἶναι ἡ δύναμις τοῦ καλῶς μεταχειρίζεσθαι τὴν ἰκανότητα. Ἡ ἠθικὴ μόρφωσις, ἐφ' ὅσον μὲν βασίζεται ἐπὶ ἀρχῶν, τὰς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει ἀφ' ἑαυτοῦ νὰ ἀντιληφθῇ, εἶναι ἡ τελευταία, ἐφ' ὅσον ὅμως βασίζεται μόνον ἐπὶ τοῦ κοινοῦ

νοῦ, δέον νὰ λάβῃ χώραν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς, μετ' αὐ-
 τῆς τῆς φυσικῆς ἀγωγῆς, εἰ δ' ἄλλως ριζοῦνται ἔλατ-
 τώματα, κατὰ τῶν ὁποίων βραδύτερον οὐδεμία δύ-
 ναται νὰ ἰσχύσῃ ἀγωγή. Ὡς πρὸς τὴν ἱκανότητα καὶ
 σωφροσύνην δέον τὰ πάντα ν' ἀκολουθήσουσιν τὴν
 ἡλικίαν. Ἡ ἐν τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ ἀνδροπρεπὴς νοη-
 μοσύνη, φρόνησις, ἱκανότης καὶ καλοκαγαθία, οὐδό-
 λως εἶναι καλλιτέρα τῆς παιδαριώδους σκέψεως κατὰ
 τὴν ὄριμον ἡλικίαν.

ΠΕΡΙ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ

34. Ἐὰν καὶ ὁ ἀναλαμβάνων ὡς παιδαγωγὸς τὴν
 ἐκπαίδευσιν, δὲν ἔχει τόσον ἐνωρὶς τὰ παιδιά ὑπὸ τὴν
 ἐπίβλεψίν του, ὥστε νὰ δύναται νὰ φροντίσῃ καὶ διὰ
 τὴν φυσικὴν αὐτῶν ἀγωγήν, εἶναι ἐν τούτοις ὠφέλι-
 μον νὰ γνωρίζῃ τί εἶναι ἀναγκαῖον ὅσον ἀφορᾷ τὴν
 ἀνατροφὴν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους αὐτῆς. Ἀκόμη
 καὶ ὅταν ὁ παιδαγωγὸς ἔχη νὰ κάμῃ μόνον μὲ με-
 γάλα παιδιά, πιθανὸν βεβαίως νὰ γεννηθοῦν καὶ ἄλλα
 ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, ὅποτε, ἐὰν ἡ συμπεριφορὰ του εἶ-
 ναι καλή, ἔχει πάντοτε τὸ δικαίωμα νὰ εἶναι ὁ ἔμπι-
 στος τῶν γονέων, θὰ τοῦ ζητηθῶσι δὲ καὶ περὶ τῆς
 φυσικῆς ἀγωγῆς συμβουλαί, τοσοῦτον μᾶλλον καθό-
 σον εἶναι συχνάκις ὁ μόνος μορφωμένος ἐν τῷ οἴκῳ.
 Ὡς ἐκ τούτου αἱ τοιαῦται γνώσεις εἶναι ἀναγκαῖαι
 καὶ διὰ τὸν παιδαγωγόν.

35. Ἡ φυσικὴ ἀγωγή εἶναι κύριως μόνον περί-
 θάλψις εἴτε ὑπὸ τῶν γονέων, εἴτε ὑπὸ τῶν τροφῶν,

εἶτε ὑπὸ τῶν νηπιαγωγῶν. Ἡ τροφή, τὴν ὁποίαν ἡ φύσις προώρισε διὰ τὸ παιδίον, εἶναι τὸ γάλα τῆς μητρὸς. Τὸ ὅτι τὸ παιδίον θηλάζει μετ' αὐτοῦ καὶ ἰδιότητος τοῦ χαρακτῆρός της, καθὼς συχνὰ ἀκούομεν νὰ λέγουν: τὸ πῆρες μὲ τῆς μάννας σου τὸ γάλα! εἶναι ἀπλῆ πρόληψις. Ὠφελιμώτατον εἶναι καὶ διὰ τὴν μητέρα καὶ διὰ τὸ παιδίον, ὅταν ἡ μήτηρ τὸ θηλάζη μόνη της. Ὑπάρχουν ὅμως ἐξαιρετικαὶ περιπτώσεις, ὡς διὰ λόγους ἀσθενείας, καθ' ἃς δέον νὰ γίνῃ ἐξαίρεσις. Ἐπιστεύετο ἄλλοτε ὅτι τὸ πρῶτον μετὰ τὸν τοκετὸν ὀρθῶδες γάλα τῆς μητρὸς ἦτο ἐπιβλαβὲς εἰς τὸ παιδίον καὶ ὅτι ἡ μήτηρ ὄφειλε νὰ ἐξαγάγῃ αὐτό, πρὶν ἢ θηλάσῃ τὸ παιδίον. Πρῶτος ὁ Ρουσσὸς ἐπέστησε τὴν προσοχὴν τῶν ἰατρῶν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου, ἵνα γνωστῇ ἔάν τὸ πρῶτον αὐτὸ γάλα δὲν θὰ ἦτο ὠφέλιμον διὰ τὸ παιδίον, ἀφοῦ ἡ φύσις οὐδὲν ἐπὶ ματαίῳ ἐποίησε. Εὐρέθη δὲ πράγματι, ὅτι τὸ γάλα αὐτὸ εἶναι λίαν συντελεστικὸν διὰ τὴν ἀποβολὴν τῶν ἐντὸς τοῦ νεογνοῦ εὕρισκομένων ἀκαθαρσιῶν, τοῦ μηκωνίου, ὡς λέγουσιν οἱ ἰατροί, καὶ ὅτι ὡς ἐκ τούτου εἶναι ὠφελιμώτατον διὰ τὰ παιδιά.

36. Ἐτέθη τὸ ζήτημα, ἔάν δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ τραφῇ τὸ παιδίον ἐπίσης καλῶς μὲ γάλα ζώων. Τὸ ἀνθρώπινον γάλα εἶναι λίαν διάφορον τοῦ τῶν ζώων. Τὸ γάλα ὄλων τῶν ποοφάγων, ἐκ φυτῶν ζώων ζώων, πήγνυται πάραυτα, ἔάν ρίψωμεν ὄξύ τι ἐν αὐτῷ, ὡς π.χ. τρυγικὸν ὄξύ, κιτρικὸν ὄξύ, ἢ ἰδίως τὸ ἐντὸς τοῦ στομάχου τοῦ μόσχου εὕρισκόμενον ὄξύ, τὴν λεγομένην πυτιάν. Τὸ ἀνθρώπινον ὅμως γάλα οὐδόλως πήγνυται. Ἀλλ' ἔάν ἡ μήτηρ ἢ ἡ τροφὸς τραφῇ ἐπὶ τινὰς ἡμέρας μὲ φυτικὰς ἀποκλειστικῶς

τροφάς, τὸ γάλα αὐτῆς πήγνυται ἀκριβῶς ὅπως τὸ γάλα τῆς ἀγελάδος κλπ· εἰάν ὅμως φάγη πάλιν ἐπὶ τινὰ χρόνον κρέας, τὸ γάλα τῆς ἐπανέρχεται εἰς τὴν προτέραν καλὴν αὐτοῦ κατάστασιν.

Ἐκ τούτου συνεπέραναν ὅτι τὸ καλλίτερον καὶ ὠφελιμώτερον διὰ τὸ παιδίον ἦτο νὰ τρώγῃ ἢ μήτηρ ἢ ἡ τροφὸς κρέας, ἐφ' ὅσον θηλάζει. Διότι ὅταν τὸ παιδίον ἐμῇ τὸ γάλα, ἔχει τοῦτο πήξει. Ὅθεν τὸ ἐντὸς τοῦ στομάχου τῶν παιδίων ὄξυ προκαλεῖ ὑπὲρ πᾶν ἄλλο τὴν πῆξιν τοῦ γάλακτος, διότι ἄλλως τὸ ἀνθρώπινον γάλα κατ' οὐδένα τρόπον δύναται νὰ πήξῃ. Πόσον λοιπὸν χειρότερον θὰ ἦτο, εἰάν ἐδίδομεν εἰς τὸ παιδίον γάλα, ὅπερ ἤδη πήγνυται ἀφ' ἑαυτοῦ; Ὅτι ὅμως ἐκ τούτου δὲν ἐξαρτᾶται τὸ πᾶν, τὸ βλέπομεν εἰς ἄλλα ἔθνη. Οἱ Τογκούσιοι π.χ. τρώγουν σχεδὸν ἀποκλειστικῶς κρέας καὶ εἶναι ἄνθρωποι ρωμαλέοι καὶ ὑγιεῖς. Πάντες ὅμως οἱ τοιοῦτοι λαοὶ δὲν εἶναι μακρόβιοι καὶ δυνάμεθα, ἀνευ πολλοῦ κόπου, ν' ἀνασηκώσωμεν εὐμεγέθη νεανίαν, τὸν ὁποῖον βλέποντες δὲν θὰ ἐξελαμβάνομεν ὡς ἐλαφρόν. Οἱ Σουηδοί, ἐξ ἀντιθέτου, ἰδίως δὲ τὰ Ἰνδικὰ ἔθνη, οὐδόλως σχεδὸν τρώγουν κρέας, καὶ ὅμως οἱ ἄνθρωποι ἀνατρέφονται κάλλιστα. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι τὸ πᾶν ἐξαρτᾶται ἀπλῶς καὶ μόνον ἀπὸ τὴν εὐρωστίαν τῆς τροφῆς καὶ ὅτι ἡ καλλιτέρα δι' αὐτὴν τροφή εἶναι ἡ διατηροῦσα αὐτὴν καλλίτερον εἰς τὴν ὑγείαν τῆς.

37. Ἐνταῦθα προβάλλει τὸ ζήτημά, μὲ τί πρέπει νὰ θρέψωμεν τὸ παιδίον, ὅταν παύσῃ τὸ μητρικὸν γάλα. Ἐπεχείρησαν τοῦτο, ἀπὸ τίνος χρόνου διὰ παντοειδῶν χυλῶν. Δὲν εἶναι ὅμως καλὸν νὰ δίδωμεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τοιαύτας τροφὰς εἰς τὸ παιδίον. Πρέ-

πει νὰ προσέξωμεν ἰδίως νὰ μὴ δίδωμεν εἰς τὰ παι-
 δία τίποτε τὸ ἐρεθιστικόν, ὡς οἶνον, ἄρτύματα (μπα-
 χαρικά), ἄλας κλπ. Ἐἶναι παράξενον ἐντούτοις πόσον
 μεγάλην ἐπιθυμίαν δεικνύουν τὰ παιδιά διὰ πᾶν τὸ
 τοιοῦτον! Ὁ λόγος δὲ εἶναι, διότι προκαλοῦν εἰς τὰς
 ἀμβλείας ἀκόμη αἰσθήσεις των ἐρεθισμὸν καὶ ζωηρὰν
 ἐντύπωσιν, ἣ ὅποια εἶναι εἰς αὐτὰ εὐχάριστος. Τὰ
 παιδιά εἰς τὴν Ρωσσίαν ἔχουν βεβαίως κληρονομήσει
 τὴν πρὸς τὰ οἶνοπνευματώδη ποτὰ κλίσιν ἀπὸ τὰς
 μητέρας των, αἱ ὅποια πίνουν κατὰ κόρον, καὶ ὅμως
 παρατηροῦμεν ὅτι οἱ Ρῶσσοι εἶναι ἄνθρωποι ὑγιεῖς
 καὶ εὐρωστοί. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ εἰς τοιαύτην ὑποβαλ-
 λόμενοι δίαιταν πρέπει νὰ εἶναι ἰσχυροῦς κράσεως·
 πολλοὶ ὅμως ἔνεκα τούτου ἀποθνήσκουν, οἵτινες θὰ
 ἠδύναντο νὰ ζήσουν. Διότι ὁ τοιοῦτος πρῶϊμος ἐρε-
 θισμὸς τῶν νεύρων προκαλεῖ πολλὰς διαταράξεις.
 Ὅφειλομεν ἐπίσης ἐπιμελῶς ν' ἀποφεύγωμεν νὰ δί-
 δωμεν εἰς τὰ παιδιά φαγητὰ καὶ ποτὰ λίαν θερμά,
 διότι καὶ ταῦτα προκαλοῦν ἀδυναμίαν.

38. Δέον ἐπίσης νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψει ὅτι δὲν πρέ-
 πει νὰ τηρῶμεν τὰ παιδιά πολὺ θερμά, διότι τὸ αἷμα
 αὐτῶν εἶναι πολὺ θερμότερον τοῦ τῶν ἐνηλίκων. Ἡ
 θερμότης τοῦ αἵματος τῶν παιδίων ἀνέρχεται εἰς 100
 βαθμοὺς Φαρενάϊτ, ἣ δὲ τοῦ αἵματος τῶν ἐνηλίκων
 εἰς 90 μόνον βαθμοὺς. Τὸ παιδίον ἀσφυκτικῶς εἰς ἀτμό-
 σφαιραν, εἰς τὴν ὅποιαν οἱ μᾶλλον ἠλικιωμένοι αἰ-
 σθάνονται πολὺ καλὰ τὸν ἑαυτὸν των. Αἱ δροσεραὶ
 κατοικίαι καθιστοῦν γενικῶς ἰσχυροὺς τοὺς ἀνθρώ-
 πους. Ἄλλ' οὔτε καὶ οἱ ἔφηβοι εἶναι καλὸν νὰ ἐνδύων-
 ται θερμῶς, νὰ κατακαλύπτονται καὶ νὰ συνηθίζου-
 ν τὰ λίαν θερμὰ ποτὰ. Ὡς ἐκ τούτου ὀφειλομεν νὰ

δίδωμεν εἰς τὰ παιδιά στρωμνὴν δροσερὰν καὶ σκληρὰν. Τὰ ψυχρὰ λουτρὰ ἐπίσης εἶναι καλά. Οὐδέποτε πρέπει νὰ μεταχειριζώμεθα ὀρεκτικὰ διὰ νὰ προκαλέσωμεν τὴν ὄρεξιν τοῦ παιδίου· αὕτη ἀπεναντίας ὀφείλει νὰ εἶναι ἀπλή συνέπεια δράσεως καὶ ἐνασχολήσεως. Δὲν πρέπει ν' ἀφήνωμεν τὰ παιδιά ν' ἀποκτοῦν συνηθείας, αἱ ὁποῖαι ἤθελον καταστῆ δι' αὐτὰ ἀνάγκαι. Ἀκόμη καὶ ὡς πρὸς τὸ καλὸν δὲν πρέπει διὰ τῆς τέχνης νὰ μεταβάλωμεν τὰ πάντα εἰς συνήθειαν.

39. Οἱ βάρβαροι λαοὶ ἀγνοοῦν καθ' ὀλοκληρίαν τὰ σπάργανα. Αἱ ἄγρια φυλαὶ τῆς Ἀμερικῆς π.χ. σκάπτουν διὰ τὰ νεογνά των λάκκους ἐντὸς τῆς γῆς, στρώνουν αὐτοὺς διὰ τῆς κόνεως τῶν σεσαθρωμένων δένδρων, ἵνα τὰ οὖρα καὶ αἱ ἀκαθαρσίαι τῶν παιδίων ἀπορροφῶνται καὶ δύνανται ταῦτα νὰ παραμένουν οὕτω στεγνά, καὶ τὰ σκεπάζουν μὲ φύλλα· κατὰ τὰ ἄλλα ἀφήνουν εἰς τὰ παιδιά ἐλευθέραν τὴν χοῆσιν τῶν μελῶν των. Ἡμεῖς ὅμως ἀπλῶς καὶ μόνον χάριν τῆς εὐκολίας μας περιτυλίγομεν ὡσὰν μούμιες τὰ παιδιά, ἵνα μὴ ἔχωμεν ἀνάγκην νὰ προσέχωμεν μήπως στρεβλωθοῦν, τουθόπερ ἐν τούτοις προκαλεῖται συχνάκις διὰ τῶν σπαργάνων. Εἶναι ἄλλωστε καὶ δι' αὐτὰ τὰ παιδιά ἀγωνιῶδες καὶ περιπίπτουν εἰς εἶδός τι ἀπελπισίας, μὴ δυνάμενα νὰ μεταχειρισθῶσι τὰ μέλη των. Νομίζουν δὲ τότε ὅτι δύνανται διὰ τινων ἀπλῶν ἀναφωνήσεων νὰ κατασιγάσουν τὰς κραυγὰς των. Ἄλλ' ὡς περιετύλιγον λοιπὸν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἕνα μεγάλον καὶ θὰ ἐβλέπομεν, εἴαν δὲν θὰ ἐκράυγαζε καὶ αὐτὸς καὶ δὲν θὰ περιείροχετο εἰς ἀγωνίαν καὶ ἀπόγνωσιν.

Πρέπει νὰ ἔχωμεν ἐν γένει ὑπ' ὄψει ὅτι ἡ πρώτη ἀγωγή δεόν νὰ εἶναι ἀπλῶς ἀρονητική, ὅτι δηλαδή δὲν πρέπει νὰ προσθέσωμεν νέας εἰς τὰς ἀπὸ τῆς φύσεως ληφθείσας φροντίδας, ἀλλ' ἀπλῶς νὰ μὴ παρεμποδίσωμεν αὐτήν. Ἐὰν ἐπιτρέπεται ἡ ἐπέμβασις τέχνης κατὰ τὴν ἀνατροφὴν, ἐπιτρέπεται μόνον ἡ τῆς σκληραγωγίας. Ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τοῦτο εἶναι ἀπορριπτὰ τὰ σπάργανα. Ἐὰν ἐντούτοις θέλωμεν νὰ λάβωμεν προφυλάξεις τινάς, τὸ καταλληλότερον εἶναι εἶδος τι κυτίου προστατευομένου ἄνωθεν διὰ λωρίων. Οἱ Ἰταλοὶ μεταχειρίζονται τοῦτο καὶ τὸ ὀνομάζουν *argucio*. Τὸ παιδίον μένει πάντοτε ἐντὸς τοῦ κυτίου αὐτοῦ, ἀκόμη καὶ ὅταν θηλάζη. Τοιουτοτρόπως ἀποτρέπεται καὶ ὁ κίνδυνος τοῦ νὰ ἀποπνιγῇ συνθλιβόμενον τὸ παιδίον ὑπὸ τὴν ἀποκοιμηθεῖσαν, κατὰ τὴν νυκτερινὴν θήλασιν μητέρα. Παρ' ἡμῖν ὅμως πολλὰ παιδιά χάνουν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὴν ζωὴν των. Ἡ προφύλαξις αὕτη εἶναι ὄθεν καλλιτέρα τῆς σπαργανώσεως, διότι καὶ τὰ παιδιά ἔχουν περισσότεραν ἐλευθερίαν καὶ ἡ διαστρέβλωσις ἀποτρέπεται, καθ' ὅσον ἀπεναντίας διὰ τῶν σπαργάνων πολλάκις παραμορφοῦνται τὰ παιδιά.

40. Ἄλλη κατὰ τὴν πρώτην ἀνατροφὴν συνήθεια εἶναι τὸ **λίκνισμα**. Ὁ εὐκολώτερος πρὸς τοῦτο τρόπος εἶναι ἐκεῖνος, τὸν ὁποῖον μεταχειρίζονται μερικοὶ χωρικοί. Κρεμοῦν δηλαδή τὸ λίκνον διὰ σχοινίου ἀπὸ τὰς δοκοὺς τῆς ὀροφῆς καὶ τοιουτοτρόπως, δι' ἀπλῆς ὠθήσεως, τὸ λίκνον ταλαντεύεται ἀφ' ἑαυτοῦ ἀπὸ τὴν μίαν πλευρὰν πρὸς τὴν ἄλλην. Ἀλλὰ γενικῶς τὸ λίκνον εἰς οὐδὲν ὀφελεῖ, καθόσον τὸ λίκνισμα εἶναι ἐπιβλαβὲς διὰ τὸ παιδίον. Βλέπομεν ἄλλωστε

ὅτι τὸ λίκνισμα προκαλεῖ καὶ εἰς τοὺς μεγάλους τάσιν πρὸς ἔμετον καὶ ζάλην. Οὕτως ἐπιζητοῦμεν νὰ ζαλίσωμεν τὰ παιδιά, διὰ νὰ μὴ φωνάζουν. Ἄλλ' αἱ κραυγαὶ εἶναι σωτήρια δι' αὐτά. Μόλις ἐξέλθουν ἀπὸ τὴν κοιλίαν τῆς μητρὸς τῶν, ὅπου δὲν ἀπήλαυον ἀέρος, εἰσπνέουν τὸν πρῶτον ἀέρα. Ἡ οὕτω μεταβαλλομένη πορεία τοῦ αἵματος προκαλεῖ εἰς αὐτὰ ὀδυνηρὰν αἰσθησιν. Διὰ τῶν κραυγῶν ὅμως τὸ παιδίον διευκολύνει τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐσωτερικῶν μερῶν καὶ ἀγωγῶν τοῦ σώματός του. Εἶναι ὅθεν ἐπιβλαβέστατον νὰ τραγουδῶμεν τότε ἢ τι παρόμοιον, ὡς συνηθίζουσιν αἱ τροφοί. Αὕτη εἶναι συνηθῶς ἡ πρώτη διαφορὰ τοῦ παιδίου, διότι ὅταν ἰδῆ, ὅτι τὰ πάντα τίθενται εἰς κίνησιν διὰ τῶν κραυγῶν του, τὰς ἐπαναλαμβάνει συχνότερον.

41. Διὰ νὰ συνηθίσωμεν τὰ παιδιά νὰ βαδίζουσιν, μεταχειριζόμεθα συνηθῶς *κρατητῆρας* ἢ *κιβώτια* με *τροχίσκους*. Περίεργον ὅμως εἶναι ὅτι θέλομεν νὰ διδάξωμεν τὰ παιδιά νὰ βαδίζουσιν, ὡσὰν νὰ ὑπάρχη ἄνθρωπος, ὅστις διὰ τὴν ἔλλειψιν τῆς διδασκαλίας αὐτῆς δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ βαδίση. Οἱ κρατητῆρες εἶναι ἰδίως λίαν ἐπικίνδυνοι. Συγγραφεὺς τις παρεπονείτο ποτε διὰ τὴν στενότητα τοῦ θώρακός του, τὴν ὁποίαν ἀπέδιδε μόνον εἰς τὸν κρατητῆρα, διότι, καθὼς τὸ παιδίον ἐγγίζει τὰ πάντα καὶ σηκώνει ἀπὸ χάμω τὰ πάντα, στηρίζεται μὲ τὸ στῆθος του ἐπὶ τοῦ κρατητῆρος. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ στῆθος εἶναι ἀκόμη ἀπάλον, συνθλίβεται καὶ διατηρεῖ κατόπιν πεπλατυσμένον σχῆμα. Ἐξ ἄλλου διὰ τῶν μέσων αὐτῶν τὰ παιδιά δὲν μανθάνουσιν νὰ βαδίζουσιν τόσον ἀσφαλῶς, ὅσον εἰάν ἐμάνθανον ἀφ' ἑαυτῶν. Τὸ καλλίτερον εἶναι νὰ τὸ

ἀφήνωμεν νὰ τετραποδίζη κατὰ γῆς, ἕως ὅτου ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀρχίσῃ νὰ βαδίζη ἀφ' ἑαυτοῦ. Ἡ μόνη προφύλαξις, τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ λάβωμεν, εἶναι νὰ στρώσωμεν τὸ δάπεδον τοῦ δωματίου διὰ μαλλίων καλυμμάτων, διὰ νὰ μὴ σχίζεται εἰς τὰς ἀγγίδας ἢ νὰ μὴ πίπτῃ πολὺ σκληρά.

Λέγουσιν συνήθως ὅτι τὰ παιδιά πίπτουν λίαν βαρέως. Ἐκτὸς ὅμως τοῦ ὅτι τὰ παιδιά δὲν δύνανται ποτὲ νὰ πίπτουν βαρέως, οὐδόλως βλάπτει καὶ νὰ πέσουν ἐνίοτε. Μανθάνουν οὕτω καλλίτερον νὰ κρατοῦν ἰσορροπίαν κατὰ τὴν πτώσιν. Συνήθως τοὺς φοροῦν τὰ λεγόμενα μαξιλαράκια, τὰ ὁποῖα προεξέχουν τόσον, ὥστε τὸ παιδίον δὲν δύναται πίπτον νὰ κτυπήσῃ τὸ πρόσωπον. Εἶναι ὅμως ἀνατροφή ἀρνητικὴ ἢ χρῆσις τεχνητῶν μέσων, καθ' ἣν στιγμὴν τὸ παιδίον ἔχει φυσικὰ τοιαῦτα. Τὰ φυσικὰ ὄργανα ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι αἱ χεῖρες, τὰς ὁποίας τὸ παιδίον θὰ κρατήσῃ κατὰ τὴν πτώσιν ἐνώπιόν του. Ὅσον περισσότερα τεχνητὰ μέσα μεταχειριζόμεθα, τόσον περισσότερον ὁ ἄνθρωπος ἀδυνατεῖ ν' ἀπαλλαγῇ αὐτῶν.

42. Καλλίτερον γενικῶς θὰ ἦτο νὰ μεταχειριζόμεθα κατ' ἀρχὰς ὀλιγώτερα ὄργανα καὶ ν' ἀφήνωμεν τὰ παιδιά νὰ διδάσκωνται μᾶλλον ἀφ' ἑαυτῶν· θὰ ἠδύναντο οὕτω νὰ μάθουν κάτι θετικώτερον. Θὰ ἦτο ἐπὶ παραδείγματι δυνατόν νὰ μάθῃ τὸ παιδίον μόνον του νὰ γράφῃ, καθότι κάποιος τὸ ἐφεῦρε κάποτε, ἢ δὲ ἐφευρέσις δὲν εἶναι καὶ τόσον μεγάλη. Θὰ ἠδυνάμεθα π.χ., ὅταν τὸ παιδί θέλῃ ψωμί, νὰ τοῦ εἴπωμεν. Μπορεῖς νὰ μάς τὸ ζωγραφίσῃς; Τὸ παιδίον θὰ ἐχάρασεν σχῆμά τι στρογγυλόν. Τότε δὲ θὰ ἐλέγομεν ὅτι δὲν γνωρίζομεν, εἰάν αὐτὸ παριστάνῃ ψωμί ἢ

πέτραν· ὁπότε θὰ προσεπάθει νὰ σχεδιάσῃ τὸ ψ καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Καὶ τοιουτοτρόπως τὸ παιδίον θὰ ἐσχημάτιζε σὺν τῷ χρόνῳ τὸ ἴδιον αὐτοῦ Α, Β, τὸ ὁποῖον κατόπιν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀνταλλάξῃ πρὸς ἄλλα σημεῖα.

43. Παιδιά τινὰ ἔρχονται εἰς τὸν κόσμον ἐλαττωματικά. Δὲν ὑπάρχουν μέσα, διὰ τῶν ὁποίων νὰ βελτιωθῇ ἢ ἐλαττωματικῇ, ἢ, οὕτως εἶπεῖν, κατεστραμμένη αὐτὴ μορφή; Κατεδείχθη, διὰ τῶν ἐρευνῶν πολλῶν καὶ σοφωτάτων συγγραφέων, ὅτι οἱ στηθόδεσμοι εἰς οὐδὲν ὀφελοῦν· ἀπεναντίας μάλιστα ἐπιδεινώνουν τὸ κακόν, παρεμποδίζοντες τὴν κυκλοφορίαν τοῦ αἵματος καὶ τῶν χυμῶν ὡς καὶ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἀνάπτυξιν τῶν ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν μερῶν τοῦ σώματος. Τὸ ἀφεθὲν ἐλεύθερον παιδίον ἀσκεῖ περισσότερον τὸ σῶμά του, ὃ δὲ φορέσας στηθόδεσμον εἶναι, ὅταν ἀποβάλλῃ αὐτόν, πολὺ ἀσθενέστερος ἐκείνου, ὅστις οὐδέποτε ἐφόρεσε. Θὰ ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ βοηθήσωμεν τοὺς γεννηθέντας σκολιούς, θέτοντες μεγαλείτερον βάρος πρὸς τὴν πλευράν, ὅπου οἱ μυῶνες εἶναι ἰσχυρότεροι. Καὶ τοῦτο ὅμως εἶναι λίαν ἐπικίνδυνον, καθόσον ποῖος ἄνθρωπος δύναται νὰ συμπληρώσῃ τὴν ἰσορροπίαν; Τὸ καλλίτερον θὰ ἦτο ν' ἀσκηθῇ τὸ παιδίον ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ νὰ λάβῃ στάσιν τινά, ἔστω καὶ δυσχερῆ δι' αὐτό, διότι εἰς τοιαύτας περιπτώσεις οὐδὲν ἰσχύει μηχανήμα.

44. Ὅλα τὰ τοιαῦτα τεχνητὰ συστήματα εἶναι τοσοῦτον μᾶλλον ὀλέθρια, καθόσον ἀντιτίθενται πρὸς τὸν εἰς τὰ ἐνόργανα καὶ λογικὰ ὄντα ὑπὸ τῆς φύσεως ἐπιδιωκόμενον σκοπόν, καθ' ὃν δέον ταῦτα νὰ μείνουν ἐλεύθερα, διὰ νὰ μάθουν νὰ μεταχειρίζονται τὰς

δυνάμεις των. Τὸ μόνον πράγμα, τὸ ὁποῖον ἔχει νὰ κάμη ἢ ἀνατροφή, εἶναι νὰ παρεμποδίση τὰ παιδιά ἀπὸ τοῦ νὰ γίνουν μαλθακά. Ἄλλ' ἢ σκληραγωγία εἶναι τὸ ἀντίθετον τῆς μαλθακότητος. Παράτολμον εἶναι νὰ θέλωμεν νὰ συνηθίσωμεν τὰ παιδιά εἰς ὅλα. Ἡ ἀνατροφή τῶν Ρώσων προχωρεῖ πολὺ ὡς πρὸς τοῦτο. Ἀποθνήσκουν ὅμως διὰ τοῦτο παρ' αὐτοῖς ἀπίστευτος ἀριθμὸς παιδίων.

Ἡ συνήθεια εἶναι ἀπόλαυσις ἢ προᾶξις καταστάσα ἀνάγκη διὰ τῆς συχνῆς ἐπαναλήψεως. Οὐδὲν δύναται νὰ συνηθίσουν τὰ παιδιά εὐκολώτερον, καὶ οὐδὲν ὀφείλομεν νὰ δίδωμεν εἰς αὐτὰ ὀλιγώτερον ἀπὸ τὰ διάφορα διεγερτικά, ὡς καπνόν, οἰνόπνευμα καὶ θερμὰ ποτά. Ἡ ἀποβολὴ τῶν ἕξεων αὐτῶν εἶναι κατόπιν δυσκολωτάτη καὶ μετὰ τινων ἀρχικῶς ἀνωμαλιῶν συνδεδεμένη, διότι διὰ τῆς συχνῆς ἀπολαύσεως ἔχει ἐπέλθει μεταβολὴ τις εἰς τὰς λειτουργίας τοῦ σώματός των.

Ὅσον δὲ περισσοτέρας ἕξεις ἔχει ὁ ἄνθρωπος, τόσον ὀλιγώτερον εἶναι ἐλεύθερος καὶ ἀνεξάρτητος. Μὲ τὸν ἄνθρωπον συμβαίνει ὅ,τι καὶ μὲ ὅλα τὰ ἄλλα ζῶα: ὅσον ἐνωρίτερον ἀποκτήσει συνήθειάν τινα, ἐπὶ τοσοῦτον βραδύτερον διατηρεῖται ἐν αὐτῷ ἢ πρὸς αὐτὴν κλίσις. Πρέπει λοιπὸν νὰ ἐμποδίσωμεν τὸ παιδίον νὰ συνηθίσῃ ὅ,τιδῆποτε καὶ νὰ μὴ ἐπιτρέψωμεν νὰ γεννηθῇ ἐν αὐτῷ οὐδεμία ἕξις.

45. Πολλοὶ γονεῖς θέλουν νὰ συνηθίσουν τὰ τέκνα των εἰς ὅλα. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ ἀνθρωπίνη φύσις γενικῶς, ἐν μέρει δὲ καὶ ἡ φύσις τῶν διαφόρων ἀτόμων, δὲν δύναται νὰ συνηθίσῃ τὰ πάντα, πολλὰ παιδιά παραμένουν εἰς τὸ στάδιον τῆς μαθήσεως. Οὕτω

θέλουν π.χ. νὰ δύνανται τὰ παιδιά νὰ κοιμῶνται καὶ νὰ ἀφυπνίζωνται εἰς οἵανδήποτε ὥραν, ἢ νὰ τρώγουν ὅποταν ἐπιθυμοῦν. Ἐπὶ τοῦτο δὲ νὰ κατορθωθῇ τοῦτο ἀπαιτεῖται ἰδιαίτερα δίαιτα τονώνουσα τὸ σῶμα καὶ ἐπιδιορθώνουσα τὰς διὰ τοῦ τρόπου ἐκείνου προκαλουμένας ζημίας. Ἐπιπλέον καὶ εἰς τὴν φύσιν εὐρίσκομεν περιοδικότητά τινα. Τὰ ζῶα ἔχουν καὶ αὐτὰ ὠρισμένον χρόνον διὰ τὸν ὕπνον. Πρέπει δὲ καὶ ὁ ἄνθρωπος νὰ συνηθίσῃ νὰ κοιμᾶται εἰς ὠρισμένας ὥρας, ἵνα μὴ τὸ σῶμα διαταράσσῃται εἰς τὰς λειτουργίας αὐτοῦ. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἄλλο, ἂν δηλαδὴ τὰ παιδιά πρέπει νὰ δύνανται νὰ τρώγουν εἰς οἵανδήποτε ὥραν, δὲν δυνάμεθα νὰ παραδειγματισθῶμεν ἀπὸ τὰ ζῶα. Καθόσον, ἐπειδὴ π.χ. ἡ τροφή τῶν προφάγων ζώων δὲν εἶναι πολὺ θρεπτικὴ, τὸ τρώγειν εἶναι ἡ συνήθης αὐτῶν ἐνασχόλησις. Ὁφελιμώτατον ὅμως θὰ ἦτο διὰ τὸν ἄνθρωπον, εἰάν ἔτρωγεν εἰς ὠρισμένας ὥρας. Μερικοὶ γονεῖς θέλουν νὰ συνηθίσουν τὰ παιδιά τῶν νὰ ὑποφέρουν τὸ μεγάλο ψῦχος, τὴν δυσσομίαν, οἰονδήποτε θόρυβον καὶ τὰ τοιαῦτα. Τοῦτο ὅμως εἶναι ἐντελῶς ἀνωφελές· τὸ καλλίτερον εἶναι νὰ μὴν ἀποκτήσουν καμμίαν συνήθειαν. Πρὸς τοῦτο δὲ τὰ μέγιστα συντελεῖ ἡ ἀλλαγὴ καταστάσεως τοῦ παιδός.

46. Ἡ σκληρὰ στρωμνὴ εἶναι πολὺ ὑγιεινότερα τῆς μαλακῆς. Γενικῶς ἡ σκληραγωγία χρησιμεύει διὰ τὴν ἐνδυνάμωσιν τοῦ σώματος. Διὰ τῆς σκληραγωγίας ὅμως ἐννοοῦμέν ἀπλῶς τὴν παρεμπόδισιν τῆς μαλθακότητος. Πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς γνώμης ταύτης δὲν ἔλλείπουν παραδείγματα, καὶ ἀξιολογώτατα μάλιστα, ἀλλὰ δὲν δίδομεν, ἢ, ὀρθότερον εἰπεῖν, δὲν θέλομεν νὰ δώσωμεν εἰς αὐτὰ προσοχήν.

47. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν πνευματικὴν ἀγωγὴν, τὴν ὁποίαν ἀληθῶς δυνάμεθα ν' ἀποκαλέσωμεν ἐπίσης τρόπον τινὰ φυσικὴν, πρέπει κυρίως νὰ προσέξωμεν ἵνα μὴ ἡ **πειθαρχία** καταστῆ δουλική· ἀπεναντίας πρέπει τὸ παιδίον νὰ αἰσθάνεται πάντοτε τὴν ἐλευθερίαν του, ἀλλ' εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ προσκρούῃ εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἄλλων· ὡς πρὸς τοῦτο ὀφείλου νὰ εὐρίσκουν ἀντίστασιν. Μερικοὶ γονεῖς ἀπαγορεύουν τὰ πάντα εἰς τὰ τέκνα των, διὰ νὰ ἀσκήσουν τὴν ὑπομονὴν αὐτῶν, ἀπαιτοῦν δ' οὕτω περισσοτέραν ὑπομονὴν ἀπὸ τὰ παιδιά των, παρ' ὅσῃν ἔχουν οἱ ἴδιοι. Τοῦτο ὅμως εἶναι σκληρόν. Δόσατε εἰς τὸ παιδίον ὅσον τοῦ χρειάζεται καὶ κατόπιν εἰπέτε του : αὐτὸ σὲ φτάνει ! Ἄλλ' εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαῖον νὰ εἶναι τοῦτο ἀνέκκλητον. Μὴ δίδετε καμμίαν προσοχὴν εἰς τὰς κραυγὰς τῶν παιδίων καὶ οὐδέποτε νὰ ὑποχωρῆτε, ὅταν προσπαθοῦν κάτι ν' ἀποσπάσουν δι' αὐτῶν· ἀλλ' ὅταν παρακαλοῦν· εὐγενικά, δὲν πρέπει νὰ ἄρνούμεθα, εἰάν τοῦτο δὲν τὰ βλάπτῃ. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ θὰ συνηθίσῃ τὸ παιδίον νὰ εἶναι εἰλικρινὲς καὶ θ' ἀντιληφθῆ, ὅτι ὅπως οὐδένα ἐνοχλεῖ διὰ τῶν φωνῶν του, οὕτω καὶ οἱ ἄλλοι διάκεινται πρὸς αὐτὸ εὐμενῶς. Φαίνεται δὲ πράγματι, ὅτι ἡ Πρόνοια ἔδωκεν εἰς τὰ παιδιά ὄψιν πρόσχαριν, διὰ νὰ δύνανται νὰ ἔλκουν τοὺς ἀνθρώπους πρὸς τὸ μέρος των. Οὐδὲν ἐπιβλαβέστερον τῆς παροργιστικῆς δουλικῆς πειθαρχίας διὰ τὴν καταπολέμησιν τοῦ πείσματος.

48. Τὰ παιδιά κατ' ἀρχάς, τοὺς πρώτους μῆνας περιίπου, δὲν δύνανται νὰ βλέπουν ὀρθῶς. Ἐχουν βεβαίως τὴν αἴσθησιν τοῦ φωτός, δὲν δύνανται ὅμως νὰ διακρίνουν τ' ἀντικείμενα ἀπ' ἀλλήλων. Δυνάμεθα

περὶ τούτου νὰ πεισθῶμεν, ἔὰν παρουσιάσωμεν εἰς αὐτὰ κάτι τὸ λαμπρὸν· τὸ παρακολουθοῦν διὰ τῶν ὀφθαλμῶν. Μετὰ τῆς ὁράσεως ἀναπτύσσεται ἡ ἰκανότης τοῦ γελᾶν καὶ κλαίειν. Ὄταν λοιπὸν τὸ παιδίον φθάσῃ εἰς τὸ στάδιον αὐτό, **φωνάζει ἐσκεμμένως**, ὅσονδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἀκόμη σκοτεινὴ ἢ σκέψις αὕτη. Νομίζει δὲ πάντοτε, ὅτι πρόκειται κάτι κακὸν νὰ τοῦ κάμουν.

Ὁ Ρουσσώ λέγει, ὅτι, ἔὰν κτυπήσωμεν τὴν χεῖρα παιδίου ἡλικίας περίπου ἕξ μηνῶν, κραυγάζει, ὡσὰν νὰ εἶχε πέσει ἀναμμένον κάρβουνον ἐπὶ τῆς χειρός του. Σχηματίζει ἤδη πράγματι τὴν ἰδέαν τῆς προσβολῆς. Οἱ γονεῖς ὁμιλοῦν συνήθως πολὺ περὶ ἐξουδετερώσεως τῆς θέλησεως τῶν παιδίων. Ἀλλὰ δύνανται νὰ ἐξουδετερώσουν τὴν θέλησίν των, ἐφ' ὅσον δὲν διέφθειραν πρότερον αὐτήν. Ἡ πρώτη δὲ διαφθορὰ εἶναι, ὅταν ὑποτάσσονται εἰς τὴν δεσποτικὴν θέλησιν τοῦ παιδίου, τὸ ὁποῖον δύναται οὕτω διὰ τῶν φωνῶν του ν' ἀποκτήσῃ τὰ πάντα. Ἡ διόρθωσις τοῦ κακοῦ καθίσταται βραδύτερον ἐξαιρετικῶς δύσκολος, μόλις δὲ καὶ μετὰ βίας ἐφικτή. Δυνάμεθα νὰ ἐπιτύχωμεν νὰ μὴ φωνάξῃ τὸ παιδίον, ἀλλὰ καταπίνει τὸν θυμὸν του καὶ διατηρεῖ μεγαλειτέραν ἐσωτερικὴν μανίαν. Τοιοῦτοτρόπως δὲ συνηθίζει εἰς τὴν προσποίησην καὶ τὰς ἐσωτερικὰς συγκινήσεις. Εἶναι παραδοξότατον π. χ. νὰ ζητοῦν οἱ γονεῖς ἀπὸ τὰ δαρέντα μὲ τὴν βέργαν παιδιά των νὰ τοὺς φιλήσουν τὸ χέρι. Τὰ συνηθίζουσι οὕτως εἰς τὴν προσποίησην καὶ ὑποκρισίαν. Διότι βεβαίως τὸ ξύλον δὲν εἶναι καὶ τόσον ὠραῖον δῶρον, ὥστε νὰ εὐχαριστοῦν μάλιστα δι' αὐτό, δυνάμεθα δὲ

εὐκόλως νὰ συλλογισθῶμεν μὲ ποίαν καρδίαν τὸ παιδίον φιλεῖ τὴν χεῖρα.

49. Συνήθως φωνάζομεν σιὰ παιδιά: Πὼ πὼ! ντροπή! Δὲν πρέπει νὰ τὸ κάνης αὐτό! κτλ. Τοιαῦται ὅμως φράσεις οὐδόλως ἔπρεπε νὰ συναντῶνται κατὰ τὴν πρώτην ἀνατροφὴν. Τὸ παιδίον οὐδεμίαν ἔχει ἀκόμη ἰδέαν τῆς ἐντροπῆς καὶ τοῦ ἀπρεποῦς· οὔτε ἐντρέπεται, οὔτε καὶ πρέπει νὰ ἐντρέπεται, διὰ τοῦ τρόπου δὲ τούτου θέλει καταστῆ ἀπλῶς δειλόν. Θὰ στενοχωρῆται ἐνώπιον ἄλλων καὶ εὐχαρίστως θὰ κρύπτεται ἐπὶ τῆ θέα των. Ἐκ τούτου προκαλεῖται ἐπιφυλακτικότης καὶ λίαν δυσάρεστος κρυψίνοια. Οὐδὲν τολμᾷ πλέον νὰ ζητήσῃ, καὶ ὅμως θὰ ἔπρεπε νὰ δύναται νὰ ζητῆ τὰ πάντα· κρύπτει τὰ αἰσθήματά του καὶ δεικνύεται πάντοτε διάφορον, ἀπ' ὅ,τι εἶναι, ἐνῶ θὰ ἔπρεπε νὰ μὴ διστάζῃ νὰ λέγῃ τὰ πάντα μὲ εἰλικρίνειαν. Ἀντὶ δὲ νὰ εὕρισκεται πάντοτε πλησίον τῶν γονέων του, τοὺς ἀποφεύγει καὶ ρίπτεται εἰς τὰς ἀγκάλας τῶν μᾶλλον φιλοφρόνων ὑπηρετῶν.

50. Οὐδόλως ὅμως εἶναι καλλίτεροι ἀπὸ τὴν φίλερι αὐτὴν ἀγωγὴν οἱ χαριεντισμοὶ καὶ αἱ ἀδιάκοποι θωπεῖαι. Τὸ τοιοῦτον ἰσχυροποιεῖ τὴν θέλησιν τοῦ παιδίου, τὸ καθιστᾷ ἀνειλικρινές, καὶ προδίδον ἀδυναμίαν τινὰ τῶν γονέων, ἀφαιρεῖ τὸν πρὸς αὐτοὺς ὑπὸ τοῦ παιδίου ὀφειλόμενον σεβασμόν. Ἐὰν ὅμως ἀνατραφῇ οὕτως, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ ἐπιτύχῃ τι διὰ τῶν φωνῶν, θὰ καταστῆ ἐλεύθερον, χωρὶς νὰ εἶναι ἀναιδές, καὶ διακριτικόν, ἀλλ' οὐχὶ δειλόν. Ἀνθρώπον ἀναιδῆ δὲν τὸν ἀνεχόμεθα εὐκόλως. Μερτικοὶ ἄνθρωποι ἔχουν τοσοῦτω ἀναιδές πρόσωπον, ὥστε φοβούμεθα πάντοτε βαναυσότητά τινά ἐκ μέρους των,

ὅπως ἐξ ἀντιθέτου δυνάμεθα ἀπὸ τὴν θεάν ἄλλων προσώπων νὰ συμπεράνωμεν ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐκστομίσουν βαναυσότητος. Δυνάμεθα νὰ φαινώμεθα πάντοτε εἰλικρινεῖς, ἀρκεῖ μόνον ἢ εἰλικρίνειά μας νὰ συνδυάζεται μὲ καλωσύνην τινά. Συνήθως λέγουν διὰ τοὺς ἐπισήμους ὅτι ἔχουν ὕψος βασιλικόν. Τοῦτο εἰς οὐδὲν ἄλλο ὀφείλεται, εἰ μὴ εἰς ἀναίδειάν τινά τοῦ βλέμματος, τὴν ὁποίαν παιδιόθεν ἐσυνήθισαν νὰ ἔχουν, διότι οὐδέποτε ἔφερον εἰς αὐτοὺς ἀντίστασιν.

51. Δυνάμεθα ὅμως ἀληθῶς νὰ εἴπωμεν, ὅτι τὰ τέκνα τῶν κοινῶν ἀνθρώπων εἶναι πολὺ περισσότερον κακοανατεθραμμένα ἀπὸ τὰ παιδιά τῶν μεγάλων. Διότι οἱ κοινοὶ ἄνθρωποι παίζουν μὲ τὰ παιδιά των ὡς πίθηκοι. Τοὺς τραγουδοῦν, τὰ ἐναγκαλίζονται, τὰ φιλοῦν, τὰ χορεύουν. Νομίζουν λοιπόν, ὅτι κάμνουν καλὸ στὸ παιδί, ὅταν τρέχουν ἀμέσως, μόλις φωνάξῃ, νὰ παίξουν μαζί του κλπ. Διὰ τοῦτο ὅμως ἀκριβῶς κραυγάζουν καὶ αὐτὰ συχνότερον. Ὅταν ἀπεναντίας δὲν δίδωμεν προσοχὴν εἰς τὰς κραυγὰς των, ἐπὶ τέλους ἀπαυδίζουσιν. Καθόσον οὐδὲν ὄν ἐπιδίδεται εὐχαρίστως εἰς ματαίαν ἐργασίαν. Ἐὰν ὅμως δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου συνηθίσουν νὰ βλέπουν ἐκπληρουμένην πᾶσαν αὐτῶν ἰδιοτροπίαν, θὰ εἶναι πλέον ἀργὰ ὥστε νὰ συντροιβῇ βραδύτερον ἢ θέλησίς των. Ἐὰν ἀπεναντίας τ' ἀφήσουν νὰ φωνάζουν, θὰ βαρυνθοῦν μόνα των. Ἄλλ' ἐὰν κατὰ τὴν πρώτην αὐτῶν νεότητα ὑποχωρῶμεν εἰς πᾶσαν ἰδιοτροπίαν των, θὰ διαφθείρωμεν δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου καὶ τὴν καρδίαν των καὶ τὰ ἦθη των.

Οὐδεμίαν βεβαίως ἔχει ἀκόμη τὸ παιδίον ἰδέαν περὶ ἠθῶν· θέλει ὅμως, τρόπον τινά, διαφθαρεῖ τοιούτοτρόπως ἢ φυσικὴ αὐτοῦ διάθεσις, ὥστε βραδύτερον

θ' ἀναγκασθῶμεν εἰς βαρείας νὰ καταφύγωμεν τιμωρίας, ἵνα ἐπανορθώσωμεν τὸ κακόν. Ὄταν κατόπιν θέλωμεν νὰ ξεσυνηθίσωμεν τὰ παιδιά ἀπὸ τοῦ νὰ βλέπουν τὰς ἐπιθυμίας των πάντοτε ἱκανοποιουμένας, τόσην ἐκδηλώνουν εἰς τὰς κραυγὰς των λύσσαν, δι' ὅσην μόνον οἱ μεγάλοι θὰ ἦσαν ἱκανοί, καὶ τὴν ὁποίαν δὲν θέτουν εἰς προᾶξιν μόνον καὶ μόνον διότι δὲν ἔχουν τὴν πρὸς τοῦτο δύναμιν. Ἐφ' ὅσον δύνανται διὰ τῶν φωνῶν καὶ μόνον νὰ ἐπιτύχουν τὸ ποθούμενον, κυριαρχοῦν δεσποτικώτατα. Ὄταν ἡ κυριαρχία αὕτη παύη, φυσικώτατα στενοχωροῦνται. Καθόσον, ὅταν καὶ ἡλικιωμένοι ἀκόμη ἄνθρωποι κατέχουν ἐπὶ τινὰ χρόνον δύναμιν τινὰ, μεγάλην αἰσθάνονται δυσαρέσκειαν ἀναγκαζόμενοι νὰ ἀποβάλουν διὰ μιᾶς τὴν συνήθειαν ταύτην.

52. Ἐνταῦθα δέον νὰ τοποθετήσωμεν τὴν διάπλασιν τοῦ αἰσθήματος τῆς **προθυμίας** καὶ τῆς **ἀπροθυμίας**. Ἡ πρὸς τὴν μαλθακότητα κλίσις εἶναι διὰ τὸν ἄνθρωπον τὸ χειρότερον κακόν τῆς ζωῆς. Ἐξαιρετικὴν ὄψιν σημασίαν ἔχει νὰ μάθῃ τὸ παιδίον ἐνωρίτατα νὰ ἐργάζεται. Τὰ παιδιά, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι ἤδη ἐκτεθηλυμένα, ἀγαποῦν, πράγματι, παιγνίδια κοπιαστικά, ἐνασχολήσεις, διὰ τὰς ὁποίας ἀπαιτοῦνται δυνάμεις. Δὲν πρέπει νὰ καταστήσωμεν αὐτὰ δύσκολα εἰς τὰς ἀπολαύσεις των, καὶ νὰ τοὺς ἀφήσωμεν ἐλευθέραν τὴν ἐκλογὴν. Συνήθως αἱ μητέρες χαλοῦν ὡς πρὸς τοῦτο τὰ τέκνα των καὶ γενικῶς τὰ ἐκθηλύνουν. Καὶ ὅμως παρατηρεῖται ὅτι τὰ παιδιά, ἰδίως τὰ ἄρρενα, ἀγαποῦν περισσότερο τὸν πατέρα παρὰ τὴν μητέρα. Τὸ τοιοῦτον βεβαίως προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι αἱ μητέρες δὲν ἀφήνουν αὐτὰ νὰ χοροπηδοῦν, νὰ τρέχουν ἐπάνω κάτω κ.τ.τ. ἐκ φόβου μήπως πάθουν κακόν τι. Ὁ πατὴρ

ἀπεναντίας, ὁ ὁποῖος τὰ μαλώνει καὶ τὰ δέρει μάλιστα, ὅταν εἶναι ἄτακτα, τὰ πηγαίνει κάποτε εἰς τοὺς ἀγροὺς καὶ τὰ ἀφήνει, ὅπως ἀκριβῶς ἀρμόζει εἰς τὴν παιδικὴν ἡλικίαν, νὰ τρέξουν, νὰ παίξουν καὶ νὰ χαροῦν.

53. Πιστεῦεται ὅτι ἀσκεῖται ἡ **ὑπομονή** τοῦ παιδίου, ὅταν ἀναγκάζεται νὰ περιμένη κάτι ἐπὶ μακρόν. Τοῦτο ὅπωςδήποτε οὐδεμίαν δύναται νὰ ἔχη χρησιμότητα. Τὴν ὑπομονὴν βεβαίως χρειάζονται κατὰ τὰς ἀσθενείας κ.τ.τ. Ἡ ὑπομονὴ εἶναι διττή. Συνίσταται ἢ εἰς τὸ νὰ ἐγκαταλείψωμεν πᾶσαν ἐλπίδα, ἢ εἰς τὸ νὰ λάβωμεν νέον θάρρος. Τὸ πρῶτον εἶναι ἀχρηστον, ἐφόσον πάντοτε μόνον τὸ δυνατόν ποιοῦμεν, τὸ δὲ δεύτερον μᾶς χρειάζεται πάντοτε μόνον ἐφόσον ἐπιζητοῦμεν τὸ δίκαιον. Ἀλλὰ κατὰ τὰς ἀσθενείας ἢ ἀπώλεια τῆς ἐλπίδος ἐπιδεινώνει τόσον τὴν κατάστασιν ὅσον τὸ καλὸν θάρρος δύναται νὰ τὴν καλλιτερεύσῃ. Ὅστις ὅμως δύναται νὰ ἐπιδείξῃ τοιοῦτον ἐν τῇ φυσικῇ ἢ ἠθικῇ καταστάσει αὐτοῦ, οὐδέποτε ἀποβάλλει τὴν ἐλπίδα.

54. Δὲν πρέπει, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, νὰ θραύωμεν τὴν **θέλησιν** τοῦ παιδίου, ἀλλὰ μόνον νὰ καθοδηγῶμεν αὐτὴν οὕτως, ὥστε νὰ ὑποχωρῇ εἰς τὰ φυσικὰ ἐμπόδια. Ἐν ἀρχῇ ὀφείλει βεβαίως τὸ παιδίον νὰ ὑπακούῃ τυφλῶς. Δὲν εἶναι φυσικὸν νὰ κυβερνᾷ τὸ παιδίον διὰ τῶν κραυγῶν του, ὁ δὲ ἰσχυρότερος νὰ ὑπακούῃ εἰς τὸν ἀσθενέστερον. Οὐδέποτε λοιπὸν πρέπει νὰ ὑποχωρῶμεν εἰς τὰς κραυγὰς τῶν παιδίων, ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν πρώτην αὐτῶν νεότητα, καὶ νὰ τοὺς ἐπιτρέπωμεν κάτι δι' αὐτῶν νὰ ἐπιτυχάνουν. Οἱ γονεῖς ἀπατῶνται συνήθως ὡς πρὸς τοῦτο νομίζοντες, ὅτι θὰ ἠδύναντο βραδύτερον νὰ ἐπανορθώσουν τὸ κακὸν ἀρνούμενοι νὰ ὑποταχθοῦν εἰς τὰς ἐπιθυ-

μίας τῶν παιδίων των. Ἄλλ' εἶναι καθ'αυτὸ παράλογον νὰ ἀρνούμεθα ἀναιτίως ὅ,τι αὐτὰ ἐκ τῆς καλωσύνης τῶν γονέων περιμένουν, ἀπλῶς καὶ μόνον διὰ νὰ φέρωμεν εἰς αὐτὰ ἀντίστασιν καὶ νὰ τὰ κάμωμεν νὰ αἰσθανθοῦν τὴν ἀδυναμίαν των καὶ τὴν ὑπεροχὴν τῶν γονέων.

55. Τὰ παιδία δὲν ἀνατρέφονται καλῶς, ὅταν ἐκπληρώσωμεν ὅλας τὰς θελήσεις των, ἀνατρέφονται δὲ κάκιστα, ὅταν ἀντιτιθέμεθα εἰς ὅλας τὰς θελήσεις καὶ τὰς ἐπιθυμίας των. Τὸ πρῶτον συμβαίνει ἐφόσον τὰ παιδία εἶναι διὰ τοὺς γονεῖς ἓνα παιγνίδι, ἰδίως κατὰ τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν ἀρχίζουν νὰ ὀμιλοῦν. Ἐκ τῆς κακῆς αὐτῆς ἀνατροφῆς προκύπτει ζημία δι' ὀλόκληρον τὴν ζωὴν των. Ἀντιτιθέμενοι εἰς τὰς θελήσεις των, παρεμποδίζομεν ἀναμφιβόλως αὐτὰ νὰ ἐκδηλώσουν τὴν δυσαρέσκειάν των, τοιούτο βεβαίως πρόχει νὰ γίνεται, καθόσον ἄλλως αὐξάνεται ἡ ἐσωτερικὴ αὐτῶν λύσσα. Δὲν ἔχουν ἀκόμη μάθει τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον ὀφείλουν νὰ συμπεριφέρονται. Ὅθεν ὁ κανὼν, τὸν ὁποῖον πρόχει νὰ τηρῶμεν ὅσον ἀφορᾷ τὰ παιδία, ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτῶν νεότητος, εἶναι νὰ σπεύδωμεν μὲν πρὸς βοήθειάν των ὅταν φωνάζουν καὶ ὅταν νομίζωμεν ὅτι κάτι κακὸν τοὺς συμβαίνει, νὰ τ' ἀφήνωμεν ὅμως εἰς τὴν θέσιν των, ὅταν φωνάζουν ἀπλῶς ἀπὸ πείσμα. Τὴν τοιαύτην δὲ συμπεριφορὰν ὀφείλομεν νὰ τηρήσωμεν καὶ βραδύτερον σταθερῶς. Ἡ ἀντίστασις, τὴν ὁποίαν ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ εὐρίσκει τὸ παιδίον, εἶναι φυσικωτάτη καὶ καθ'αυτὸ ἀρνητικὴ, ἀφοῦ ἀπλῶς καὶ μόνον δὲν ὑποκύπτομεν εἰς τὰς θελήσεις του. Ἐξ ἀντιθέτου πολλὰ παιδία ἐπιτυγχάνουν παρὰ τῶν γονέων των

πάν ὅ,τι ἐπιθυμοῦν, προσφεύγοντα εἰς παρακλήσεις. Ὄταν τὰ παιδιά ἐπιτυγχάνουν τὰ πάντα διὰ τῶν κραυγῶν, γίνονται κακά, ὅταν ὁμως τὰ ἐπιτυγχάνουν διὰ τῶν παρακλήσεων γίνονται ἥπια. Ἐὰν λοιπὸν οὐδεὶς ἰσχυρὸς λόγος ἀρνήσεως ὑπάρχη, πρέπει νὰ ὑποχωρῶμεν εἰς τὰς παρακλήσεις τοῦ παιδίου. Ἐὰν ὁμως ὑπάρχη λόγος νὰ μὴ ἐκπληρώσωμεν αὐτάς, δὲν πρέπει νὰ συγκληθῶμεν ἀπὸ τὰς πολλὰς παρακλήσεις. Πᾶσα ἀρνήσις δέον νὰ εἶναι ἀνέκκλητος. Ἀποτελεσμα τοῦτου θὰ εἶναι νὰ μὴ εὐρισκόμεθα συχνάκις εἰς τὴν ἀνάγκην ν' ἀρνηθῶμεν.

56. Ἄς ὑποθέσωμεν, τουθόπερ ὁμως σπανιώτατα μόνον δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν, φυσικὴν τινα κλίσιν τοῦ παιδίου πρὸς *ἀνυποταξίαν*· τὸ καλλίτερον θὰ ἦτο νὰ μεταχειρισθῶμεν τὸν ἑξῆς τρόπον: ὅταν δὲν κάμνη τίποτε διὰ νὰ μᾶς εὐχαριστήσῃ, νὰ μὴ κάμνωμεν καὶ ἡμεῖς τίποτε δι' αὐτό. — Ἡ συντριβὴ τῆς θελήσεως ἐμπνέει δουρικὰ συναισθήματα, ἐνῶ ἡ φυσικὴ ἀντίστασις ἄγει πρὸς τὴν εὐπείθειαν.

57. Πάντα ταῦτα δυνάμεθα εἰσέτι νὰ κατατάξωμεν εἰς τὴν ἀρνητικὴν ἀγωγὴν, καθόσον πολλαὶ ἀδυναμίαι τοῦ ἀνθρώπου συχνάκις προέρχονται οὐχὶ ἐκ τοῦ ὅτι δὲν ἐδιδάχθη, ἀλλ' ἐκ τῶν *ἐσφαλμένων ἐντυπώσεων*, αἱ ὁποῖαι ἐδόθησαν εἰς αὐτόν. Οὕτω π.χ. αἱ τροφοὶ κάμνουν τὰ παιδιά νὰ φοβοῦνται τὰς ἀράχνας, τοὺς φρούρους κλπ. Τὰ παιδιά θὰ ἠθέλον βεβαίως νὰ πιάσουν τὰς ἀράχνας, ὅπως καὶ ὅλα τὰ ἄλλα πράγματα. Ἐπειδὴ ὁμως αἱ τροφοὶ, μόλις ἀντιληφθοῦν ἀράχνην τινά, δεικνύουν διὰ τῆς φυσιογνωμίας αὐτῶν τὴν φρίκην των, αὕτη μεταδίδεται εἰς τὰ παιδιά διὰ τινος συμπαθείας. Πολλοὶ διατηροῦν

ἐφ' ὅρου ζωῆς τὸν φόβον αὐτὸν καὶ παραμένουν ὡς πρὸς τοῦτο πάντοτε παιδία. Διότι αἱ ἀράχλαι εἶναι βεβαίως ἐπικίνδυνοι διὰ τὰς μυίας, καὶ τὸ δάγκωμά των εἶναι δηλητηριώδες δι' αὐτάς, εἰς τὸν ἄνθρωπον ὅμως οὐδόλως εἶναι ἐπιβλαβεῖς. Ὁ δὲ φρούνος εἶναι ζῶον ἀβλαβέστατον, ὅπως ἐν ὡραῖον πράσινον βατραχάκι, ἢ καὶ οἷονδῆποτε ἄλλο ζῶον.

58. Τὸ θετικὸν μέρος τῆς φυσικῆς ἀγωγῆς εἶναι ἡ **μόρφωσις**. Δι' αὐτῆς ὁ ἄνθρωπος διαφέρει τῶν ζώων. Συνίσταται κυρίως εἰς τὴν ἀσκησιν τῶν πνευματικῶν του δυνάμεων. Ὅθεν οἱ γονεῖς ὀφείλουν νὰ δίδουν εἰς τὰ τέκνα των τὴν πρὸς τοῦτο εὐκαιρίαν. Ὁ πρῶτος καὶ κύριος ἐνταῦθα κανὼν εἶναι νὰ ἀποφεύγωμεν ὅσον τὸ δυνατόν πᾶν μηχανήμα. Οὕτως ἀποφεύγομεν κατ' ἀρχὰς τοὺς κρατητῆρας καὶ ἀφήνομεν τὸ παιδίον νὰ ἔρπη ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ἕως ὅτου μάθῃ ἀφ' ἑαυτοῦ νὰ βαδίζῃ, ἵνα τοιουτοτρόπως βαδίζῃ ἀσφαλέστερον. Τὰ μηχανήματα καταστρέφουν πρᾶγματι τὴν φυσικὴν ἰκανότητα. Οὕτω χροιαζόμεθα θώμιγγα διὰ νὰ μετρήσωμεν μῆκός τι· θὰ ἡδυνάμεθα ὅμως νὰ κατορθώσωμεν τοῦτο ἐπίσης καλῶς διὰ τοῦ ὀφθαλμοῦ. Μεταχειριζόμεθα ὥρολόγιον διὰ νὰ καθορίσωμεν τὸν χρόνον ἐνῶ θὰ ἤρκει πρὸς τοῦτο ἡ θέσις τοῦ ἡλίου· πυξίδα, διὰ νὰ γνωρίζωμεν τὴν θέσιν ἡμῶν ἐντὸς δάσους, ἐνῶ θὰ ἡδυνάμεθα τοῦτο ἐπίσης διὰ τῆς θέσεως τοῦ ἡλίου κατὰ τὴν ἡμέραν καὶ τῶν ἀστέρων κατὰ τὴν νύκτα. Καὶ δυνάμεθα ἀκόμη νὰ εἴπωμεν ὅτι, ἀντὶ νὰ μεταχειρισθῶμεν λέμβον διὰ νὰ πλεύσωμεν ἐπὶ τοῦ ὕδατος, θὰ ἡδυνάμεθα νὰ κολυμβήσωμεν. Ὁ περίφημος Φραγκλῖνος ἀπορεῖ πῶς ὁ καθεὶς δὲν μανθάνει πρᾶγμα τοσοῦτον

εὐχάριστον καὶ χορήσιμον ἐν ταῦτῳ. Ὑποδεικνύει δὲ καὶ εὐκόλον τρόπον, μὲ τὸν ὁποῖον θὰ ἠδύνατο ἕκαστος μόνος νὰ μάθῃ. Ἀφήνομεν νὰ βυθισθῇ ὠδὸν ἐντὸς ρουσίου τόσον βαθύος, ὥστε, ὅταν ἰστάμεθα ὄρθιοι ἐπὶ τοῦ βυθοῦ, νὰ ἔχωμεν τοῦλάχιστον τὴν κεφαλὴν ἔξω τοῦ ὕδατος. Προσπαθοῦμεν τότε νὰ συλλάβωμεν τὸ ὠδόν. Ἐνῶ κύπτωμεν, οἱ πόδες μας ἀνέρονται πρὸς τὰ ἄνω, καί, ἵνα μὴ τὸ ὕδωρ εἰσέλθῃ εἰς τὸ στήμα μας, φέρομεν τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ οὕτω λαμβάνομεν ἀκριβῶς τὴν ἀναγκαίαν διὰ τὸ κολυμβήμα στάσιν. Ἐὰν τότε θέσωμεν ἀπλῶς εἰς κίνησιν τὰς χεῖρας, κολυμβῶμεν. — Τὸ οὐσιῶδες εἶναι νὰ καλλιεργήσωμεν τὴν φυσικὴν ἰκανότητα. Συχνάκις ἀπαιτεῖται πρὸς τοῦτο διδασκαλία, συχνάκις τὸ παιδίον εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ ἀρετὰ ἐρευρητικὸν ἢ ἐφευρίσκει μόνον τοῦ ὄργανα.

59. Ἐκεῖνα, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὀφείλομεν νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν μας κατὰ τὴν φυσικὴν ἀγωγὴν, τὴν ἀφοροῦσαν δηλαδὴ τὸ **σῶμα**, ἀναφέρονται ἢ εἰς τὴν χοῆσιν τῆς ἐκουσίας κινήσεως, ἢ εἰς τὴν τῶν ὀργάνων τῶν αἰσθήσεων. Τὸ ἐνδιαφέρον ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει εἶναι νὰ δύναται τὸ παιδίον νὰ βοηθῆται πάντοτε ἀφ' ἑαυτοῦ.

Πρὸς τοῦτο ἔχει ἀνάγκην δυνάμεως, δεξιότητος, εὐκίνησις καὶ σταθερότητος· νὰ δύναται π. χ. νὰ βαδίξῃ ἐπὶ στενωτάτης γεφύρας, ἐπὶ ἀποκορήμων ὑψωμάτων, ὅπου βλέπει χαῖνον τὸ βάραθρον πρὸ τῶν ποδῶν του, ἐπὶ μετακινουμένου δαπέδου, ὅταν ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ κάμῃ ταῦτα, δὲν εἶναι ἐντελῶς ὅ,τι θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι. Ἀφ' ὅτου τὸ **Φιλανθρωπινόν** τοῦ Ντεσσάου ἔδωκε τοιαῦτα παραδεί-

γματα, πολλὰ πειράματα τοιαύτης φύσεως ἐγένοντο ἐπὶ τῶν παιδίων εἰς ἄλλα ἰδρύματα. Μένομεν κατά- πληκτοὶ, ὅταν ἀναγινώσκωμεν πῶς οἱ Ἑλβετοὶ συνηθίζουσι ἀπὸ παιδικῆς ἡλικίας νὰ ἀνέρχονται ἐπὶ τῶν ὄρεων καὶ μέχρι ποίου σημείου δεξιότητος φθάνουν, ὥστε καὶ ἐπὶ στενωπῶν γεφυρῶν μετὰ πλήρους σταθερότητος νὰ βαδίζουσι καὶ ὑπεράνω χαραδρῶν νὰ περῶσιν, μὲ μίαν μόνον ματιὰν ὑπολογίζοντες ὅτι δύναται αἰσίως νὰ πράξουν τοῦτο. Οἱ πλεῖστοι ὅμως τῶν ἀνθρώπων φοβοῦνται, φανταζόμενοι ἑαυτοὺς πίπτοντας, ὃ δὲ φόβος αὐτὸς παραλύει οὕτως εἰπεῖν τὰ μέλη τῶν οὕτως, ὥστε νὰ δημιουργηθῆται δι' αὐτοὺς εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας πραγματικὸς κίνδυνος. Ὁ φόβος οὗτος συνήθως ἀυξάνει μὲ τὴν ἡλικίαν, ἀπαντᾷ δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον παρὰ τοῖς πνευματικῶς ἐργαζομένοις.

Τοιαῦτα πειράματα ἐπὶ παιδίου δὲν εἶναι πράγματι λίαν ἐπικίνδυνα. Διότι τὰ παιδιά ἔχουν, σχετικῶς πρὸς τὰς δυνάμεις των, ἐλάχιστον βάρος καὶ οὕτω δὲν πίπτουν λίαν βαρέως. Ἐξ ἄλλου τὰ ὀστά των δὲν εἶναι τόσον σκληρὰ καὶ εὐθραστα, ὅσον γίνονται ἄργότερον μὲ τὴν ἡλικίαν. Τὰ παιδιά δοκιμάζουσι μόνον τὰς δυνάμεις των. Οὕτω βλέπομεν πολλάκις αὐτὰ π.χ. ν' ἀναρριχῶνται χωρὶς νὰ ἔχουν ὠρισμένον πρὸς τοῦτο σκοπόν. Ὁ δρόμος εἶναι κίνησις ὑγιῆς καὶ δυναμώνει τὸ σῶμα. Τὸ ἄλμα, ἢ ἄρσις ἢ ἢ ἔλξις βαρῶν, ὁ ἀκοντισμὸς, ἢ κατὰ στόχου βολή, ἢ πάλη, ὁ δρόμος ταχύτητος καὶ ὅλαι αἰ τοιαῦται ἀσκήσεις εἶναι κάλλιστα. Ὁ χορὸς, ἐφόσον εἶναι τέχνη, φαίνεται πρόωρος διὰ καθ' αὐτὸ παιδιά.

60. Ἡ ἀσκησις εἰς τὸ ρίπτειν λίθους, μὲ τὸν σκοπὸν ἀφ' ἑνὸς μὲν ποῖος θὰ ρίψῃ μακρότερα, ἀφ' ἑτέ-

ρου δὲ διὰ τὸ ἐπιτύχει ὁρισμένον στόχον, ἀποβλέπει ἐπίσης εἰς τὴν ἀσκησιν τῶν αἰσθήσεων, ἰδίως τὸν διὰ τοῦ βλέμματος ὑπολογισμόν. Τὸ τόπι εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ καλλίτερα παιδικὰ παιγνίδια, διότι συνδυάζεται μὲ τὸ ὑγιεινότερον τρέξιμο. Γενικῶς τὰ καλλίτερα παιγνίδια εἶναι ἐκεῖνα, τὰ ὅποια συνδυάζουν μὲ τὴν ἀσκησιν τῆς δεξιότητος τὴν ἐξάσκησιν τῶν αἰσθήσεων, ὡς π.χ. τὴν ἐξάσκησιν τοῦ βλέμματος νὰ διακρίνη ἐπακριβῶς τὸ μῆκος, τὸ μέγεθος καὶ τὴν ἀναλογίαν, τὴν εὐρεσιν τῶν κατὰ χώρας τοποθεσιῶν, εἰς ἣν δέον νὰ μᾶς βοηθήσῃ ὁ ἥλιος, κ.τ.τ. Ὅλα αὐτὰ εἶναι καλὰ ἀσκήσεις. Ὡσαύτως ἡ δύναμις τῆς ἀναπαραστάσεως τῶν τοποθεσιῶν, δηλαδή ἡ ἰκανότης τοῦ νὰ ἐπαναφέρωμεν εἰς τὸν νοῦν μας ὅλας τὰς λεπτομερείας μέρους τινός, τὸ ὅποιον πράγματι εἶδομεν. Εἶναι ὠφελιμώτατον τὸ νὰ δυνάμεθα π.χ. νὰ εὐρίσκωμεν τὸν δρόμον μας διὰ μέσου δάσους διὰ μόνης τῆς παρατηρήσεως τῶν δένδρων, πρὸ τῶν ὁποίων εἶχομεν διέλθει. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει μὲ τὴν τοπικὴν μνήμην (*memoria localis*), ἡ ὁποία συνίσταται π.χ. ὄχι μόνον εἰς τὸ νὰ γνωρίζωμεν εἰς ποῖον βιβλίον ἀνεγνώσαμεν κάτι, ἀλλὰ καὶ εἰς ποῖον μέρος τοῦ βιβλίου εὐρίσκεται ταῦτο. Οὕτως ἔχει ὁ μουσικὸς ἐν τῇ κεφαλῇ αὐτοῦ τὰ πληκτρα καὶ δὲν χρειάζεται πλέον νὰ κυττάξῃ ποῦ θὰ θέσῃ τὰ δάκτυλα. Ὡφελιμώτατον ἐπίσης εἶναι νὰ καλλιεργῆται ἡ ἀκοὴ τῶν παιδίων, ἵνα οὕτω γνωρίζουν ἐὰν προᾶγά τι εἶναι μακρὰν ἢ πλησίον καὶ πρὸς ποίαν πλευράν.

61. Τὸ παιγνίδι τῆς τυφλόμυγας ἦτο ἤδη γνωστὸν εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας, ὠνομάζετο δὲ **μυτίνδα**. Γενικῶς τὰ παιδικὰ παιγνίδια εἶναι κοινότατα